

¹М.А. Судейменов*, ²Г. М. Каппасова

¹Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан

²Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан

*Корреспонденция үшін автор: gulsara_k@bk.ru

Қазақстандағы «әскери коммунизм» кезеңіндегі кеңестік саяси режим

Аңдатпа. Ұсынылған мақалада «әскери коммунизм» кезеңінде Қазақстандағы кеңестік билік институттарының пайда болуы мен қызметі қарастырылады.

«Әскери коммунизм» жылдарында кеңестік мемлекеттік аппараттың құрылысы жалғасты. Зерттеушілер жұмысшылар мен шаруалардың мемлекеттік органдарға кеңінен тартылуын бұл процестің маңызды ерекшелігі деп атады. Мемлекеттік қызметшілердің ұлттық құрамының өзгеруі орын алды - революциядан кейін олардың қатары бұрынғы ресей империясының көптеген халықтарының өкілдері кіре бастағаны байқалады. Сонымен қатар, көптеген шенеуніктер Уақытша үкімет немесе тіпті патша режимі кезінде қызметін бастаған кеңестік мемлекеттік мекемелерде жұмысын жалғастырды. Азаматтық соғыстың ушығуы кеңестік Конституцияда қарастырылмаған төтенше билік органдарының пайда болуына себеп болды. Жергілікті жерде төтенше жағдайлар органдарының функцияларын революциялық комитеттер атқарды. Азаматтық соғыс пен «әскери коммунизм» кезінде РКП (б) кеңестік саяси жүйенің өзегіне айналды. Осылайша, соғыс уақытындағы төтенше жағдайлардың әсерінен елде қатаң әскери-командалық жүйе қалыптаса бастады. Мақалада 1918-1920 жылдардағы азаматтық соғыс кезінде большевиктер жүргізген «әскери коммунизм» саясатын Қазақстанда іске асырудың ерекшелігі ашылады, жүргізілген талдау нәтижесінде «әскери коммунизм» саясаты өңірлік аспектіде жалпы кеңестік үрдістер арнасында жүзеге асырылғанын анықтауға қол жеткізілді. Ол Кеңес өкіметінің өндірісті милитаризациялауға және Қызыл армияның жауынгерлік қабілеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, әлеуметтік қатынастар саласындағы іс-шараларының жиынтығын ұсынды. Қазақстанда «әскери коммунизм» саясатын іске асыру ерекшеліктері өңірдің экономикалық артта қалуымен және ұрыс қимылдарының сипатымен айқындалды. Бұл ерекшеліктердің қатарына мыналарды жатқызуға болады: жалпы Кеңес Одағы бойынша Қазақстанның өңірлерін «әскери коммунизм» шараларын іске асыру процесіне қосу, оларды байырғы халыққа тарату, әскери-коммунистік құрылысты іске асырудың неғұрлым қатаң нысандары мен әдістері. Қазақстанда «әскери коммунизм» саясатының салдары өндірістің құлдырауы, әсіресе экономиканың аграрлық секторында, халықтың демографиялық шығындарына, көшпелі халықтардың елден тыс жерлерге жаппай көші-қонына, жаппай шаруалардың большевиктерге қарсы сөз сөйлеуіне және жергілікті халықтың басмашылық түріндегі қарсылығына әкеп соқтырған 1920-1922 жж. ашаршылық болды.

Мұрағат материалдары мен жарияланған еңбектер негізінде авторлар Кеңестердің, революциялық комитеттердің қызметіне талдау жасайды. Қорытындылай келе, кеңестік билік институттарының пайда болуы мен мақсатын анықтайтын тұжырымдар жасалады.

Түйін сөздер: саясат, саяси режим, Кеңестер, «әскери коммунизм», Павлодар уезі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/26-16-6887/2021-136-3-54-62>

Түсті: 04.08.21 / Жарияланымға рұқсат етілді: 23.08.21

Кіріспе

«Әскери коммунизм» жергілікті кеңестік органдарға әсер етті, көбінесе теріс әсер етті. Мәселен, большевиктер Кеңестерге ықпалын жоғалтудан қорқып, қайта сайлауды кейінге қалдырды немесе тіпті тоңдырды. Осы кездегі жергілікті билік органдарына тән тағы бір кемшілігі - биліктің Кеңестердің өздерінен олардың Атқару комитеттеріне тез ауысуы - яғни атқарушы биліктің күшеюі.

Сонымен қатар, азаматтық соғыстың шиеленісуі конституциялық емес төтенше органдардың пайда болуына себеп болды.

Жергілікті жерлерде төтенше жағдайлар органдарының функцияларын революциялық комитеттер атқарды. Революциялық комитеттердің диктатурасын орнату демократиялық нормаларды елеулі шектеуді білдірді: әдетте, олар сайланбай, тағайындалды, бұл революция комитеттерін іс жүзінде не халықтың, не жергілікті кеңес органдарының бақылауынан шығарды.

Азамат соғысы және «әскери коммунизм» кезінде РКП (б) кеңестік саяси жүйенің негізі болды. Большевиктер барлық орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың жетекші өзегін құрады.

Сонымен, соғыс уақытының төтенше жағдайларының әсерінен елде қатаң әскери-командалық жүйе қалыптаса бастады, оған тән ерекшеліктер - шектен тыс орталықтандыру, қоғамдық өмірдің барлық салаларын ұлттандыру процестері, қызметкерлер саны өте көп бюрократиялық иерархия, қоғам өміріндегі демократиялық қағидалардың шектелуі және жоғарыда айтылғандардың салдарынан мемлекеттік құрылыста бұқара рөлінің төмендеуі, олардың биліктен алшақтылығы.

Зерттеу әдістері

зерттеу саяси-тарихтік, ғылыми объективтілік және жүйелік құрылымдық-функционалдық талдау принциптеріне негізделген. Осыған байланысты біз келесі әдістерді қолдандық:

- 1) кеңестік, партиялық және басқа да жергілікті органдардың басқарушылық қызметін қайта құру үшін тарихи реконструкция әдісі;
- 2) жергілікті құбылыстар мен билік саласындағы процестерге қатысты жергілікті (аймақтық) ерекшеліктерді зерттеуге арналған оқшаулау әдісі;
- 3) әр түрлі типтегі жергілікті билік органдарын анықтауға және сипаттауға мүмкіндік берген типологиялық әдісі.

Талқылау

1917 жылы ақпанда Ресейдегі буржуазиялық демократиялық революция монархияны жойып, Уақытша үкіметтің билігін орнатты. Қазақстанда олар ұлттық өмірдің дамуына жағдай жасай отырып, отарлау саясатының салдарын жою үмітін жүзеге асыруға мүмкіндік алды.

1917 жылдың наурыз-сәуір айларында Кеңестер аймақтағы екінші нақты билік болды. Жалпы осы кезеңде 25-тен астам жұмысшы, шаруа және солдат депутаттарының Кеңестері құрылды [1].

Осындай процестер негізінен қазіргі Павлодар облысының шекарасымен сәйкес келетін Дала генерал-губернаторлығының Семей облысы, Павлодар уезінің аумағында болды.

1917 жылы наурызда алғашқы уездік кеңес өз жұмысын өткізді. Кездесулер барысында қарсылас тараптар ешқандай келісімге келген жоқ. Сондықтан облыста Кеңестердің «үштігі» пайда болды - жұмысшылар мен солдаттар депутаттары, шаруалар

депутаттары және казак депутаттары [2]. Бұл биліктің әрқайсысы өз қызметінде бүкілресейлік ауқымдағы беделді саяси күштерді басшылыққа алып, олардың ықпалында болды. 1917 жылы желтоқсанда майдангерлер уездің әкімшілік орталығы - Павлодар қаласына оралды. Артында әскери және белгілі бір қоғамдық-саяси тәжірибе болған олар аймақ өмірінде бірден маңызды рөл атқара бастады. Осы павлодарлықтардың нақты азаматтық позициясы көп жағдайда 1918 жылдың 18 қаңтарынан бастап жұмысшы және солдат депутаттарының Кеңестерінің қолына биліктің ауысуына әсер етті [3].

1918 жылдың маусым айының басында жергілікті буржуазияның, Павлодар станицасының казактары біріккен күшімен Павлодар қаласы мен уездегі Кеңес өкіметі таратылды. Павлодар уезі әлі де Омбы әкімшілік бақылауында болды. Ресейдің азиялық бөлігінің осы ірі әлеуметтік-экономикалық орталығында сол жылы қарашада билікке адмирал А.В. Колчак келді. Антисоветтік күштер оны «жоғарғы билеуші» деп таныды. Өз күші мен құралын мүмкіндігінше қызылдарға қарсы күресте шоғырландыру үшін ол қарсыластарына қатаң бағыт таңдады. 25 мың адам колчактықтардың қолынан қаза тапты [4].

Репрессиялар күткен нәтиже берген жоқ. 1919 жылдың аяғында колчакшылар Қызыл Армиядан жеңілді.

Сол жылдың қараша айында қызылдардың бесінші армиясының бөлімдері Павлодар уезінің аумағына кірді, ал 29 қарашада Павлодар олардың бақылауында болды.

Бірден дерлік кеңестік билік органдары құрыла бастады, оған командирлер, қызыл бөлімшелердің саяси қызметкерлері және Жоғарғы Ертіс кеме қатынасы кәсіпорны тартылды. Сонымен, 1919 жылы 30 қарашада Павлодар уездік революциялық комитеті пайда болады. Бұл Кеңес өкіметінің азамат соғысы жылдарында құрылған уақытша органы. Қазақ өлкесін басқару үшін РКФСР ХКК-нің «Қырғыз өлкесін басқару жөніндегі уақытша әскери-революциялық комитет туралы» қаулысы бойынша 1919 жылы 10 шілдеде құрылды және 15 ай бойы жұмыс істеді (1920 жылдың қазан айында жұмысын тоқтатты). Жергілікті ревкомдар экономиканы қалпына келтіру, мемлекеттік құрылысты нығайту жұмастыран жүргізді. Қолайлы жағдайлар туғаннан кейін өкімет билігі бірте-бірте ревкомдардан жергілікті Кеңестердің аткомдарына берілді [5].

Жаңа құрылған органның құрылымын келесі бөлімдер құрады: қаржы, тұрғын үй реквизициясы, халық шаруашылығы, жер, денсаулық сақтау, мемлекеттік және мектептен тыс білім беру, мәдени-ағарту, әлеуметтік қамсыздандыру, еңбек, азық-түлік комиссиясы, әскери комиссариат, трибунал, тергеу комиссиясы, қалалық және уездік халық милиция [6].

Бір революциялық комитеттің ішкі құрылымымен алдын-ала танысу оның төтенше және тоталитарлық сипатын анықтауға мүмкіндік береді. Тұрғын үй-реквизиция бөлімі меншік иелерін жылжымайтын мүлікке құқығынан айыру және оны мұқтаждардың мүдделері үшін қайта бөлу мәселесін шешуге шақырылды. Бұл қағида, әділетті және дұрыс, бір қарағанда, «пролетариат диктатурасы» мемлекетінің негізін іс жүзінде растады. Уақыт өте келе ол «сәтті» түрде тоталитарлық-авторитарлық режимге айналды, ал Сталиннің кезінде және оның тікелей қатысуымен өзінің классикалық күйіне жетті.

Осы аспектіде - билік қатынастарының қалыптасуы - XX ғасыр, бір жағынан, институттардың, құндылықтардың, нормалардың және саяси демократия мен құқықтық мемлекет қатынастарының түпкілікті орнығу кезеңіне айналды. Сонымен бірге демократия мен нарық, әлеуметтік-экономикалық жүйе мен демократиялық басқару жүйесі арасындағы ең жақын байланыс анықталды.

Алайда, екінші жағынан, бұл батыстық модель XX ғасырда басқарудың озбырлық түрлерімен қатар өмір сүрді. 1920-1950 жылдары КСРО-да болған сталиндік тәртіпті оларға да жатқызуға болады.

Жаңа күштің қоғамнан оқшаулануы, «билік үшін (немесе оның атынан) билік» идеясының алғашқы іске асырылуы оның заңсыз туылуының алдын-ала анықталды.

Бұл мәлімдеме оның ұлттық аймақтардағы функционерлерінің құрамымен расталады. Этникалық жағынан Павлодар уезі, біріншіден, көптеген халықтардың бірлесіп өмір сүруінің жарқын мысалы болды, екіншіден, көпшілікті жергілікті халық - қазақтар құрады.

Уездің және басқа атқарушы биліктің құрылуы кезінде бұл жағдай ескерілмеді. Жергілікті өзін-өзі басқару мекемелерінің жеке құрамы қазақ емес ұлттың қызметкерлерінен құрастырылды. Басшы лауазымдарда Омбыдан келген 26-шы атқыштар дивизиясының командирлері, саяси қызметкерлері болды [7].

Бұл адамдар, әрине, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды, сонымен бірге, қазақ халқының сұраныстары мен қажеттіліктерін білмеген. Тілдік қатынас мәселесі бөлек тұрды. Қазақтар арасында орыс тілін білу дамымаған. Билік өкілдерінің арасында, әдетте, келушілер арасында іс жүзінде қазақ тілін білетіндер болмады. Жалпы, Лениннен бастап, кеңес басшылары елдегі әлеуметтік шындықтың шұғыл міндеттеріне тиісті назар аудармады. Бұрынғы Ресей империясының аумағында болып жатқан оқиғалар «дүниежүзілік революция» идеясын жүзеге асырудың басталуы ретінде қарастырылды. Оның контекстінде халықтар да, мемлекеттер де өткеннің қалдығы ретінде қарастырылды. Демек, этносаралық қатынастарға қатысты демократиялық емес көзқарастар, осы салада оң тәжірибе алуға ұмтылыстың болмауы, бұл жаңа үкіметтен жаңа басталған функционерлердің нақты қадамдарын едәуір анықтады.

Көп ұзамай, Павлодар уездік атқару комитеті - революциялық комитеттің ізбасары - мәлімдеуге мәжбүр болды: барлық дерлік билік институттары «тек қана орыс сипатына ие және олардың байырғы халықтың төменгі бұқарасына шынайы жақындығынан алшақтатылды». [8].

Атқарушы биліктің бұл институционалдық құрылымы, номенклатуралық инфрақұрылымы және функционалды сипаты кезеңдік этникалық қақтығыстарға алып келді.

Бұл қақтығыстардың табиғаты, біздің ойымызша, екі жағдаймен түсіндіріледі. Біріншіден, бұл басты, жеткіліксіз, қарапайым назар, екіншіден, жаңа үкіметке деген үмітсіздік, олар адамдар өз позицияларының өзгеруіне байланысты болды.

Сонымен, халықтың негізгі бөлігінің (республиканың барлық облыстарында қазақтар көпшілікті құрады) биліктен табиғи түрде алшақтау жеке зерттеуді қажет ететін өте нақты құбылысты тудырды. Тек Ресей мемлекетінің күші 1917 жылға дейін қазақ жеріне кеңеюімен және қарастырылып отырған кезеңде билік өздігінен болды, ал негізгі тұрғындары - қазақтар - өздері болды.

Сонымен бірге, XX ғасыр бойында қазақтар отырықшылығы мен кәсіби жағынан да «аграрлық ұлт» санатында болып қала бергенін ескеру қажет. Мәселен, 1989 жылдың санағы бойынша Қазақстанның 61,6% қазақтары ауылдық жерде өмір сүрді [9]. Олардың шағын топтары қалалық елді мекендерде, әдетте, ықшам түрде, шетінде, осындай ерекше геттоларда өмір сүрген. Қала қазақтардың мүдделері ауылдық қазақтармен салыстырғанда билік органдарында ешқалайда көрсетілген жоқ.

Бұл мәселе 1920 жылы 9 ақпанда Павлодар уездік революциялық комитетінің мәжілісінде талқыланады [10]. Семей губерниялық революциялық комитеті жанындағы түркі халықтары бөлімінің төрағасы Әлихан Ермеков уезде осындай орган құру туралы ұсыныс жасап, оның жетекшісі ретінде Ахметолла Барлыбаевты ұсынды [11]. Бірнеше күннен кейін РКП (б) аудандық бюросында Жұмат Шанин басқарған түркі халықтарының бөлімі (содан кейін қырғыздар, содан кейін қырғыз-татар бөлімі) пайда болды [12].

Партиялық органдар, әдетте, кеңестік мекемелерге қарағанда кешірек құрылды. Алайда, бұл коммунистік партияның үстем жағдайын кем дегенде әлсіреткен жоқ. Сонымен қатар, солшыл эсерлер көтерілісінің басылуымен (1918 ж., шілде) кеңестік Ресейде **бірпартиялық жүйе қалыптасты. Кеңес үкіметі де солай болды.**

Басқарушы партия құрылымдарының жоғарыдан төменге қарай құрылуы, олардың жоғарғы бақылау мәртебесі және олардың мемлекеттік органдармен тығыз байланыста болуы бүкіл Кеңес республикасындағы сияқты Қазақстандағы тоталитарлық-авторитарлық пирамиданың құрылуына тағы бір қадам жасады.

1921 жылы наурызда РКП (б)-ның X съезі азық-түлік салғыртын жойып, азық-түлік салығын заттай түрде енгізді, іс жүзінде «әскери коммунизм» саясаты деп аталатын төтенше шаралар жүйесін қысқарту туралы шешім қабылдады. «Жаңа экономикалық саясатқа» (ЖЭС) көшу басталды. Жергілікті жерлерде, инерция бойынша, азаматтық соғыстың аяқталуы жағдайында «әскери коммунизм» қондырғылары ең белсенді түрде жүзеге асырыла берді. Бұл жағдайға наразы тұрғындар, мемлекеттік саясатқа өздерінің теріс көзқарастарын көрсете бастады. Жағдай Кеңес үкіметінің бақылауынан шыға бастады.

1920 жылдың жазына қарай Павлодар уезінде әлеуметтік-экономикалық және саяси дағдарыстың белгілері болды: күрделі санитарлық-эпидемиологиялық жағдай (кең таралған холера және оба); егіннің құлдырауы мен джуттың салдарынан аштық; қарулы көтерілістерге себеп болған шаруалар (халықтың негізгі тобы) арасында антисоветтік көңіл-күй кен тарайды. Келтірілген себептер 1920-1921 жылдары шаруалардың кеңес үкіметіне қарсы стихиялы қарулы көтерілістерінің тууына әкелді. Басталған шаруалардың наразылықтары «Азық-түлік салғырты жойылсын!», «Большевиктерсіз Кеңестер үшін!», «Ерікті саудаға жол берілсін!» - деген ұрандармен бірге жүрді. Өскемен, Павлодар, Семей, Петропавл, Қостанай, Көкшетау, Ақмола, Атырау, Орал, Шымкент уездерінде ашық түрдегі көтеріліс кеңінен орын алды» [13]. Сондықтан 1921 жылы маусымда революциялық комитет қайта құрылды [14].

Осы шығындарға қарамастан, сол 1921 жылдың күзінде Павлодар уезінде ЖЭС-ті жүзеге асырудың алғашқы шаралары басталды. Экономикадағы шығындарды есепке алуға баса назар аудару және оның жұмысына деген қызығушылық айтарлықтай оң нәтиже берді - дағдарыстық құбылыстар жалпы сау жағдайға және экономикалық қызметті жандандыруға бет бұрды.

Жағдайдың өзгеруіне байланысты билік мекемелері әкімшілік-командалық өкілеттіктерінен айырылғанына, ең болмағанда ішінара келісімге келген сияқты. Осы шығындардың орнын толтыру үшін номенклатуралық ротация жүргізілді. Чеканың (Бүкілресейлік төтенше комиссия/ВЧК - алғашқы кеңестік арнайы қызмет) басшысы Ф. Держинский ВСНХ (Бүкілресейлік халық шаруашылығы кеңесі) басшылығына келді. Бұл мысалды келесі мазмұндағы хабарлама ретінде қарастыруға болады: кеңестік жүйе іс жүзінде «қуатты күш» мәртебесін сақтауға ниетті екенін көрсетті.

ЖЭС кеңестік саяси машинаның табиғатын өзгерткен жоқ. Уақыт келіп, сталиндік тоталитарлық-авторитарлық режимнің қалыптасуына жол ашқан «ұлы бетбұрыс жылы» келеді.

Нәтижелер

- «әскери коммунизм» жылдарындағы кеңестік мемлекеттік органдардың құрылымы мен қызметін қарастырды;
- «әскери коммунизм» кезеңіндегі Қазақстандағы Кеңес өкіметінің жергілікті органдары қызметінің тиімділігі мен жағдайын бағаланды;
- «әскери коммунизм» жылдарында Қазақстанда жұмыс істеген уездік, волостық және ауылдық деңгейлердегі жергілікті басқару органдарының жүйесі талқыланды;
- кеңестік мемлекеттік органдардың ұйымдастырушылық құрылымы мен қызметіндегі өзгерістер жиынтығы қарастырылды.
- 1918-1921 жылдардағы Қазақстандағы жергілікті басқару органдары эволюциясының негізгі тенденциялары мен ерекшеліктерін зерттелді.

Қорытынды

Осылайша, 1918-1921 жылдары азаматтық қарсыласу, «әскери коммунизм» және ЖЭС-тің басталуы кезінде Қазақстанда жаңа Кеңес үкіметінің органдары пайда болды және жұмыс істеді. Олардың іс-әрекетін, тіпті қысқа уақыт ішінде мұқият зерделеу, келесідей қорытынды жасауға мүмкіндік береді: а) антидемократиялық мәні; ә) қатаң әлеуметтік бағдар; б) байырғы халықтың одан алыстауы; в) жанжалды жағдайлар жасауға имманентті қасиет; г) проблемалық жағдайды шешудің оңтайлы емес жолдары мен тәсілдерін таңдау; д) партия мен мемлекетті біріктіру процесі басталды: кез-келген лауазымды большевик қана иелене алады. Сайып келгенде, Конституцияда көзделмеген партиялық номенклатураның кеңейтілген және епсіз сыныбы пайда болды.

Әдебиеттер тізімі

1. Аяған Б. Ежелгі заманнан бүгінге дейінгі Қазақстан тарихы: 5 томдық. Т.3. / Б. Аяған. – Алматы: Атамұра, 2000. – 664 б.
2. Павлодар облысы Мемлекеттік архивінің Павлодар филиалы. Қ.7. Тізімдемесі 1. Іс 20. Б.58; Іс 9. Б.18.
3. История Павлодарской области в датах [Электрон.ресурс] -URL: <https://www.sites.google.com/site/istoriapavlodara/istoria-pavlodarskoj-oblasti-v-datah>. (дата обращения 14.04.2021).
4. Кан Г.В. История Казахстана / Г.В. Кан. – Алматы: Кітап, 2011. – 314 б.
5. Аяған Б. Қазақстан: Ұлттық энциклопедия. 5-том / Б. Аяған. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 2003. – 35 б.
6. Павлодар облысының Мемлекеттік архиві. Қ.12. Тізімдемесі 1. Іс 3. Б.9-11.
7. Павлодар облысының Мемлекеттік архиві. Қ.1466. Тізімдемесі 1. Іс 12. Б.23, 31-32.
8. Павлодар облысының Мемлекеттік архиві. Қ.12. Тізімдемесі 1. Іс 90. Б.126.
9. Бургарт Л.А. Сельское немецкое население Казахстана в XX веке: основные этнодемографические характеристики (по материалам всеобщих переписей населения) // Ключевые проблемы истории и культуры российских немцев. Материалы X международной научной конференции, Москва, 18-21 ноября, 2003. – Москва. - 2004. – Б. 473-499.
10. Павлодар облысының Мемлекеттік архиві. Қ.1466. Тізімдемесі 1. Іс 1-2. Б.70.
11. Нурбаев К.Ж. История города Павлодара (1920-1940 гг.): Учебное пособие / К.Ж. Нурбаев. – Павлодар: Наука, 2003. - 15 б.
12. Павлодар облысының Мемлекеттік архиві ПФ. Қ.7. Тізімдемесі 1. Іс 6. Б.7; Іс 173. Б.44; Іс 272. Б.105-108.
13. Қаражан Қ.С. Қазақстан тарихы: Лекциялар курсы. / Қ.С. Қаражан. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 132 б.
14. Павлодар облысының Мемлекеттік архиві ПФ. Қ.7. Тізімдемесі 1. Іс 101. Б.84.

М.А. Сулейменов¹, Г.М. Каппасова²

¹Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан

²Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан

Советский политический режим в Казахстане в период «военного коммунизма»

Аннотация. В представленной статье рассматриваются возникновение и деятельность советских властных институтов в Казахстане в период «военного коммунизма». В годы «военного коммунизма» строительство советского государственного аппарата

продолжалось. Важной особенностью этого процесса исследователи называют широкое вовлечение рабочих и крестьян в государственные органы. Произошла смена национального состава государственных служащих - после революции в них стали входить представители многих народов бывшей Российской империи. Кроме того, многие чиновники продолжали работать в советских госструктурах, начавших свою карьеру во времена Временного правительства или даже царского режима. Эскалация гражданской войны привела к появлению чрезвычайных властей, не предусмотренных Конституцией СССР. На местах функции аварийных служб выполняли революционные комитеты. В годы Гражданской войны и «военного коммунизма» РКП (б) стала стержнем советской политической системы. Таким образом, под влиянием чрезвычайных ситуаций военного времени в стране стала формироваться жесткая военно-командная система. В статье раскрывается специфика реализации в Казахстане политики «военного коммунизма», проводившейся большевиками в период гражданской войны 1918–1920 гг. В результате проведенного анализа удалось определить, что политика «военного коммунизма» в региональном аспекте осуществлялась в русле общесоветских тенденций. Она представляла совокупность мероприятий советской власти в сфере промышленности, сельского хозяйства, социальных отношений, направленных на милитаризацию производства и обеспечение боеспособности Красной армии. Особенности реализации политики «военного коммунизма» в Казахстане определялись экономической отсталостью региона и характером боевых действий. К числу данных особенностей нужно отнести: более позднее, чем в целом по советскому союзу, включение регионов Казахстана в процесс реализации мер «военного коммунизма», их распространение на коренное население, более жесткие формы и методы реализации военно-коммунистического строительства. Следствием политики «военного коммунизма» в Казахстане стало падение производства, особенно в аграрном секторе экономики, голод 1920–1922 гг., повлекший демографические потери населения, массовую миграцию кочевых народов за пределы страны, повсеместные крестьянские антибольшевистские выступления и сопротивление коренного населения в форме басмачества.

Опираясь на архивные материалы и опубликованные работы, авторы анализируют деятельность Советов, ревкомов. В заключение сделаны выводы, определяющие природу происхождения и назначения советских институтов власти.

Ключевые слова: политика, политический режим, Советы, «военный коммунизм», Павлодарский уезд.

References

1. Ayaghan B. Ezhelgi zamannan byginge deyingi Kazakstan tarihy: 5 tomdyk. T.3. [History of Kazakhstan from ancient times to the present day: 5 volumes. Vol.3.], (Atamura, Almaty, 2000, 664 p.), [in Kazakh].
2. Pavlodar oblysy Memlekettik arhivinin Pavlodar filialy. K.7. Tizimdemesi 1 [Pavlodar branch of the State archive of the Pavlodar area. Q.7. Inventory 1] Is 20. P.58; Is 9. P.18, [in Kazakh].
3. Istoriya Pavlodarskoj oblasti v datah [History of Pavlodar region in dates], Available at: <https://www.sites.google.com/site/istoriapavlodara/istoria-pavlodarskoj-oblasti-v-datah>, [in Russian], (accessed 14.04.2021).
4. Kan G.V. Istoriya Kazahstana [History of Kazakhstan], (Kitap, Almaty, 2011, 314 p.), [in Russian].
5. Ayaghan B. Kazakstan: Yltyk enciklopediya. 5-tom [Kazakhstan: National Encyclopedia. Volume 5], («Kazak enciklopediyasynyn» Bas redakciyası, Almaty, 2003, 35 p.), [in Kazakh].
6. Pavlodar oblysynyn Memlekettik arhivi . K.12. Tizimdemesi 1. [Pavlodar branch of the State archive of the Pavlodar area. Q.12. Inventory 1] Is 3. B.9-11, [in Kazakh].
7. Pavlodar oblysynyn Memlekettik arhivi. K.1466. Tizimdemesi 1. [Pavlodar branch of the State archive of the Pavlodar area. Q.1466 Inventory 1] Is 12. B.23, 31-32, [in Kazakh].

8. Pavlodar oblysynyn Memlekettik arhivi . K.12. Tizimdemesi 1. [Pavlodar branch of the State archive of the Pavlodar area. Q.12 Inventory 1] Is 90. B.126, [in Kazakh].
9. Burgart L.A. Sel'skoe nemeckoe naselenie Kazahstana v XX veke: osnovnye etnodemograficheskie karakteristiki (po materialam vseobshchih perepisej naseleniya) [Rural German population of Kazakhstan in the XX century: basic ethno-demographic characteristics (based on materials of general census)], Klyuchevye problemy istorii i kul'tury rossijskih nemcev. Materialy X mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, Moskva, 18-21 noyabrya, 2003 [The key problems are the history and culture of the Russian Germans. Proceedings of the X International Scientific Conference, Moscow, November 18-21, 2003]. Moscow, 2004. P. 473-499, [in Russian].
10. Pavlodar oblysynyn Memlekettik arhivi. K.1466. Tizimdemesi 1. [Pavlodar branch of the State archive of the Pavlodar area. Q.1466 Inventory 1]. Tizimdemesi 1. Is 1-2. P.70, [in Kazakh].
11. Nurbaev K.ZH. Istoriya goroda Pavlodara (1920-1940 gg.): Uchebnoe posobie [History of Pavlodar (1920-1940): Textbook]. (Nauka, Pavlodar, 2003, 15 p.), [in Russian].
12. Pavlodar oblysynyn Memlekettik arhivi. K.7. Tizimdemesi 1. [Pavlodar branch of the State archive of the Pavlodar area. Q.7 Inventory 1]. Is 6. B.7; Is 173. B.44; Is 272. P.105-108, [in Russian].
13. Karazhan K.S. Kazakstan tarihy: Lekciyalar kursy [History of Kazakhstan: Course of lectures], (Kazak universiteti, Almaty, 2019, 132 p.), [in Kazakh].
14. Pavlodar oblysynyn Memlekettik arhivi. K.7. Tizimdemesi 1. [Pavlodar branch of the State archive of the Pavlodar area. Q.7 Inventory 1]. Is 101. P.84, [in Kazakh].

M.A. Suleimenov¹, G.M. Kappassova²

¹*Innovative Eurasian university, Pavlodar, Kazakhstan*

²*Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan*

Soviet political regime in Kazakhstan during the period of «military communism»

Abstract. The article deals with the emergence and activity of Soviet power institutions in Kazakhstan during the period of «war communism». During the years of «war communism», the construction of the Soviet state apparatus continued. An important feature of this process, researchers call the wide involvement of workers and peasants in state bodies. There was a change in the national composition of civil servants - after the revolution, they began to include representatives of many peoples of the former Russian Empire. In addition, many officials continued to work in Soviet state structures that began their careers during the Provisional Government or even the tsarist regime. The escalation of the civil war led to the emergence of emergency authorities not provided for by the Constitution of the USSR. On the ground, the functions of emergency services were performed by revolutionary committees. During the years of the Civil War and «war communism», the RCP (b) became the core of the Soviet political system. Thus, under the influence of wartime emergencies, a rigid military command system began to form in the country. The article reveals the specifics of the implementation of the policy of «war communism» in Kazakhstan, carried out by the Bolsheviks during the civil war of 1918-1920. As a result of the analysis, it was possible to determine that the policy of «war communism» in the regional aspect was carried out in line with general Soviet trends. It represented a set of measures of the Soviet government in the field of industry, agriculture, and social relations aimed at militarizing production and ensuring the combat capability of the Red Army. The specifics of the implementation of the policy of «war communism» in Kazakhstan were determined by the economic backwardness of the region and the nature of hostilities. These features should include: later than in the whole Soviet Union, the inclusion of the regions of Kazakhstan in the process of implementing measures of «war communism», their extension to the indigenous population, more rigid forms and methods of implementing military-communist construction. The result of the

policy of «war communism» in Kazakhstan was a drop in production, especially in the agricultural sector of the economy, the famine of 1920-1922, which led to demographic losses of the population, mass migration of nomadic peoples outside the country, widespread peasant anti-Bolshevik protests and resistance of the indigenous population in the form of Basmachism.

Based on archival materials and published works, the authors analyze the activities of Soviets and revkoms. In conclusion, conclusions are drawn that determine the nature of the origin and purpose of the Soviet institutions of power.

Keywords: politics, political regime, Soviets, «war communism», Pavlodar district.

Авторлар туралы мәліметтер

Сүлейменов Мурат Алибаевич – тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан.

Каппасова Гүльсара Маданиевна – Ph.D., Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан.

Suleimenov Murat Alibaevich – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Innovative Eurasian University, Pavlodar, Kazakhstan

Kappassova Gulsara Madaniyevna – Ph.D., Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan.